

Societal Constitutionalism: From Context to Theory

Mohammad Jalali¹, Mahnaz Bayat Komitaki², Sogol Soodbar³

1. Associate Professor of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; Email: mdjalali@gmail.com

2. Assistant Professor of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; Email: m.bayatkomitaki@gmail.com

3. PhD in Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; (Corresponding Author) Email: sogol.soodbar.1995@gmail.com

Abstract

Received:
28/09/2025
Revised:
02/11/2025
Accepted:
01/12/2025
Published
online:
28/12/2025

The emergence of the theory of societal constitutionalism may be understood as a response to the concern for according legitimacy to diverse forms of social rationality. Evidently, the necessity of envisaging an order independent of politics for the sphere of the economy, which was articulated in the early twentieth century through the idea of a *fiscal constitution*, played a significant role in the acceptance of the distinctive logic of social systems. Likewise, the foundations and doctrines of *legal pluralism* effectively paved the way for the expansion of the scope of constitutionalism. Ultimately, these intellectual endeavors found reflection in the Niklas Luhmann's *Systems Theory* and were further developed, from the perspective of David Sciulli, through the procedural understanding of law advanced by Jürgen Habermas and Lon L. Fuller. According to Luhmann, rather than concentrating on the distinction between the state and society, society ought to be conceived as consisting of various social systems, such as the economy, politics, education, and law, each of which, despite possessing an autopoietic and self-regulating character, is inevitably required to establish a structural coupling with its surrounding environment. In this respect, the threat posed by the encroachment of systems on one another's spheres necessitates the anticipation of self-limitation mechanisms, while simultaneously maintaining equilibrium with the surrounding. In this manner, constitutionalism, which had long been designated solely to confront state power, continues to exist faithfully to the various dimensions of collective life. The final finding of this study, developed in light of its pedagogy-oriented methodology and sociological analysis, is that the key to overcoming the deficiencies of traditional constitutional theories in confronting contemporary manifestations of power lies not in the formulation of a global constitutional order, but rather, conversely, in the recognition of the plurality of social systems and the particular rationality inherent in each of them.

Keywords: Fiscal Constitution, Legal Pluralism, Systems Theory, Functional Differentiation, Structural Coupling, Societal Constitutionalism.

How To Cite: Jalali, M., Bayat Komitaki, M. & Soodbar, S. (2025). Societal Constitutionalism: From Context to Theory, *Journal of Comparative Public Law*, 2(4). 30-55. <http://www.doi.org/10.22091/cpl.2026.14912.1088>

Extended Abstract

The present study seeks to introduce the fundamental premises and principal components of a relatively recent theoretical approach known as *societal constitutionalism*. In this regard, the researchers have endeavored, through a doctrinal methodology and sociological analysis, to employ certain sociological concepts in order to redefine the idea of constitutionalism in light of the multiplicity of power-generating actors in the contemporary era. A preliminary familiarity with the relevant literature and foundational principles of public law provides a gateway to engaging with the intellectual conceptions with this field. These conceptions may be regarded as having emerged simultaneously with the formation of the first nation-states; or, more precisely, it may be argued that the attribution of the designation *state* to a governing authority within a defined territory is contingent on the maturation of constitutionalism therein. The breadth and intricacy of this concept have resulted in its invocation across an increasingly diverse range of disciplines and fields of study. An examination of the origins and evolution of constitutionalism partially reveals the normative core of this centuries-old concept. It appears that, notwithstanding the diversity of existing definitions, the common denominator among them lies in a concern with the nature and potential outrage of power. Given that power has historically found its principal manifestation in the state, an inseparable nexus appears to exist between the constitutionalist movements and the operation of state authority. Nowadays, however, power is generated not only by the original institutional foundation of constitutionalism, the nation-state, but also by other influential actors, including digital platforms, multinational corporations, and civil society organizations. Consequently, the viability of constitutionalism requires a reconsideration of some of its underpinning assumptions. Put differently, the novel manifestations of power within society necessitate an interpretation of constitutionalism that transcends the traditional focus on the reciprocal relationship between the individual and the state and instead takes as its point of departure the plurality of social systems themselves. It is for this reason that the theory, owing to its orientation toward society rather than its exclusive concentration on the state, has come to be described as societal constitutionalism. Like any theoretical construct, societal constitutionalism was initially established by various intellectual movements before gradually evolving into an independent conceptual paradigm. The notion of a fiscal constitution, introduced in twentieth-century Germany, rested on the premise that the economic system possesses its own distinctive rationality and that the regulation of power within this realm requires mechanisms different from those governing other systems, particularly the political system. Consequently, the idea of establishing a constitution specifically oriented toward economic rationality was advanced. Similarly, the doctrine of legal pluralism, by maintaining that legal order operates not only within the state but also within social institutions, even on a micro-social scale, contributed to the recognition of the legal agency of multiple actors within society. Ultimately, the theorists Niklas Luhmann and David Sciulli directly contributed to the formulation of societal constitutionalism. Through his *theory of social systems*, Luhmann conceived society as composed of functionally differentiated social subsystems, such as politics, economy, education,

science, and art. These subsystems, albeit functionally distinct, remain structurally coupled in order to ensure the continuity of collective life. Accordingly, functional differentiation and structural coupling constitute two pivotal elements of Luhmann's theoretical framework. The core of Sciulli's approach, by contrast, lies in his critique of modern rationality. He endeavors to identify those social structures capable of restraining authoritarian deviations and, insofar as possible, of creating conditions conducive to non-authoritarian tendencies. Sciulli regards societal constitutionalism as a synthesis of the legal discourses advanced by Jürgen Habermas and Lon L. Fuller. Habermas consistently criticized Max Weber for his neglect of social practices and his excessive emphasis on bureaucracy and formal rationality. Instead, through his *theory of communicative action*, Habermas argued that attention to the procedures and internal logic governing social interactions is more significant than merely examining their substantive content. Habermas's emphasis on the necessity of concentrating on social procedures brings his thought remarkably close to that of the American jurist Fuller. Fuller's *procedural theory of law* may be regarded as the practical and complementary manifestation of Habermas's sociological jurisprudence. In his writings, Fuller recurrently emphasized the necessity of establishing fair legal procedures within legitimate institutions founded on rational principles. Nevertheless, one should not expect such institutions to function flawlessly or ideally; rather, what ultimately matters is the overall outcome of their collective functional performance. According to Fuller, institutions in modern society inevitably define for themselves a distinct form of rationality. This condition gives rise to a degree of social fragmentation or differentiation, insofar as each system operates according to its own internal logic, thereby undermining a shared sense of collective identity among members of society. Nonetheless, social oversight may still be exercised within bureaucratic relationships. At times, just and equitable norms may govern such institutions; at other times, arbitrary imperatives may prevail. Rather than concentrating on the substantive content of laws circulating within different social systems, Fuller, like Habermas, highlights the procedures and underlying principles of lawmaking, thereby delineating a threshold for distinguishing genuinely legitimate norms from mere exercises of social control lacking legitimacy. Accordingly, and in Sciulli's view, constitutional law within the framework of societal constitutionalism ceases to function merely as a political instrument for the establishment, legitimation, and limitation of state power, or solely as a mechanism for organizing governmental institutions and protecting rights and freedoms against them. Instead, constitutional law expands its role across all social domains and becomes an effective safeguard for the plurality of powerful actors. Through the protection of such plurality, societal constitutionalism seeks to prevent the expansionist and imperial tendencies inherent in the rationality of each social system, whether politics, economy, science, or mass media, from encroaching on other domains. Only through the preservation of such diversity can society resist the bureaucratic, alienating, and ultimately authoritarian tendencies to which modernity remains susceptible. In general terms, Sciulli's intellectual project, and especially his critique of the constitutional

structure of modern, including democratic, states, has played a decisive role in sustaining and advancing the vitality of societal constitutionalism. In summary, Sciulli argues that the challenges arising from the distortions produced by diverse social powers can only be addressed through ecological, rather than purely rationalistic, methods. By *ecological*, he refers to adaptive forms of self-limitation attuned to the particular environment of each system and to its relational dynamics, rather than the imposition of predefined and universal rules irrespective of contextual compatibility. Indeed, the notion of ecological methods in Sciulli's thought constitutes a renewed interpretation of Luhmann's principle of functional differentiation among the various domains of society.

Keywords: Fiscal Constitution, Legal Pluralism, Systems Theory, Functional Differentiation, Structural Coupling, Societal Constitutionalism.

اساسی‌گرایی جامعه‌مند؛ از زمینه‌ها تا طرح یک نظریه

محمد جلالی^۱، مهناز بیات کمیته‌ی^۲، سوگل سودبر^۳

۱. دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: mdjalali@gmail.com
 ۲. استادیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: m.bayatkomitki@gmail.com
 ۳. دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: sogol.soodbar.1995@gmail.com

چکیده

شکل‌گیری نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند را بایستی گونه‌ای پاسخ به دغدغه ضرورت اعتباربخشی به عقلانیت‌های متفاوت اجتماعی تلقی نمود. بی‌تردید ضرورت پیش‌بینی نظمی مستقل از سیاست برای اقتصاد که در اوایل سده بیستم در قالب ایده قانون اساسی اقتصادی مطرح گردید، نقش مؤثری در پذیرش منطق منحصر به فرد سیستم‌های اجتماعی ایفا نموده است. همچنین میانی و آموزه‌های اندیشه تکثرگرایی حقوقی نیز به شکل مؤثری زمینه را برای گسترده‌تر شدن قلمرو اساسی‌گرایی فراهم نمود. سرانجام این تلاش‌های فکری در نظریه سیستم‌های نیکلاس لومان انعکاس یافته و از منظر دیوید شولی با درک روبه‌مند هابرماس و فولر از حقوق تکمیل شد. بر اساس نظریه لومان به جای تمرکز بر تفکیک میان دولت و جامعه بایستی جامعه را متشکل از سیستم‌های مختلف اجتماعی همچون اقتصاد، سیاست، آموزش، حقوق و... دانسته که هر یک از آن‌ها علی‌رغم برخورداری از ویژگی خودسامان و خودتنظیم‌گر ناگزیر از برقراری پیوند ساختاری با محیط پیرامون خود می‌باشند و در همین راستا تهدید تجاوز سیستم‌ها به قلمرو یکدیگر پیش‌بینی مکانیسم خودمحدودسازی و در عین حال برقراری توازن با محیط را ایجاد می‌کند. بدین نحو جریان اساسی‌گرایی که برای سده‌ها تنها برای مواجهه با قدرت دولت طراحی گردیده با وفاداری به ابعاد مختلف حیات جمعی همچنان به حیات خود ادامه می‌دهد. یافته نهایی این پژوهش در پرتو روش آموزش محور و تحلیل جامعه‌شناختی آنکه راهکار فائق آمدن بر کاستی نظریات سنتی حقوق اساسی در رویارویی با مظاهر نوین قدرت نه تعریف یک نظام حقوق اساسی جهانی بلکه بالعکس پذیرش تکثر سیستم‌های اجتماعی و عقلانیت مختص به هر یک از آن‌ها است.

واژگان کلیدی: قانون اساسی اقتصادی، تکثرگرایی حقوقی، نظریه سیستم‌ها، تمایز کارکردی، پیوند ساختاری، اساسی‌گرایی جامعه‌مند.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۷/۰۶

تاریخ اصلاح:

۱۴۰۴/۰۸/۱۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ انتشار:

برخط: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷

استناد: جلالی، محمد؛ بیات کمیته‌ی، مهناز و سودبر، سوگل (۱۴۰۴). اساسی‌گرایی جامعه‌مند؛ از زمینه‌ها تا طرح یک نظریه، *حقوق عمومی تطبیقی*، ۲ (۴)، ۳۰-۵۵. <http://www.doi.org/10.22091/cpl.2026.14912.1088>

مقدمه

اندک‌آشنایی با ادبیات و اصول اولیه حقوق عمومی، زمینه را برای مواجهه با جریانی متصل با این ساحت، تحت عنوان اساسی‌گرایی فراهم می‌آورد، جریانی که بایستی تولد آن را با تأسیس نخستین دولت‌ملت‌ها هم‌زمان دانست و یا حتی به بیانی دقیق‌تر می‌توان گفت که اطلاق عنوان دولت به حاکمیت مستقر در یک سرزمین در گرو نضج اساسی‌گرایی در آن است. ظرفیت و وسعت این مفهوم سبب شده تا امروزه از اساسی‌گرایی در حوزه‌های بسیار متنوعی سخن به میان آورده شود. پرسش از علت و چرایی زایش و رشد اساسی‌گرایی می‌تواند هسته سخت این فرآیند با پشتوانه چند سده را برایمان تا حدی آشکار نماید. به نظر می‌رسد که فارغ از ورود به جزئیات، قدر مشترک تمامی تعاریف ارائه‌شده از اساسی‌گرایی را بتوان در دغدغه قدرت و بیم افسارگسیختگی آن جو یا شد (Loughlin, 2010: 59-63) و از آن رو که قدرت برای زمانی طولانی در کالبد دولت متجسد شده است، لذا گویی پیوندی ناگسستنی میان جریان اساسی‌گرایی و عملکرد دولت برقرار شده است.

از آنجایی که امروزه شاهد تولید قدرت نه فقط به وسیله همزاد نخستین اساسی‌گرایی یعنی دولت‌ملت‌ها، بلکه توسط سایر بازیگرانی مؤثر همچون سکوها‌ی دیجیتال (پلتفرم‌ها)، شرکت‌های چندملیتی و جامعه مدنی هستیم، به نظر می‌رسد که ادامه حیات جریان اساسی‌گرایی مستلزم سطحی از بازننگری در پیش‌فرض‌های این نظریه است. به دیگر سخن نمود نوین گردش قدرت در جامعه ارائه خوانشی از اساسی‌گرایی را طلب می‌کند که نه فقط به ترسیم ارتباط دوسویه میان فرد و دولت پرداخته بلکه در عوض خاستگاه خود را سیستم‌های مختلف اجتماعی قرار دهد. از همین رو این نظریه به جهت اتصال آن به جامعه، به جای تمرکز صرف بر دولت، اساسی‌گرایی جامعه‌مند نامیده شده است که در این پژوهش در پی شناخت مؤلفه‌های بنیادین آن هستیم. در این مقاله برآنیم تا با پیش‌فرض قرار دادن عدم پاسخ‌گویی اساسی‌گرایی دولت‌محور در عصر تکثر نمایش‌های قدرت، سابقه نظری و همچنین مؤلفه‌های اساسی‌گرایی جامعه‌مند را به‌عنوان تئوری جایگزین مورد پرسش قرار دهیم. در این راستا با تکیه بر روش آموزش‌محور و تحلیل جامعه‌شناختی ابتدا به زمینه‌های فکری اولیه این تئوری پرداخته و سپس در پرتو اندیشه نظریه‌پردازان مسلم آن نیکلاس لومان^۱ و دیوید شولی^۲، به درکی نخستین از مؤلفه‌های اساسی‌گرایی جامعه‌مند دست خواهیم یافت.

1. Niklas Luhmann
2. David Sciulli

نیاستی فراموش نمود که انتخاب موضوع حاضر و نگارش مقاله‌ای در باب آن مرهون ادبیات حقوقی و جامعه‌شناسی موجود در این زمینه است. برای مثال نیکلاس لومان با انتشار کتبی با عنوان «نظریه جامعه‌شناسی حقوق»^۱ و «حقوق به مثابه سیستم اجتماعی»^۲ نقش انکارناپذیری در ایجاد منظری نو نسبت به حقوق در بستر تفکر سیستمی ایفا نمود و یا دیوید شولی با نگارش کتاب «تئوری اساسی‌گرایی جامعه‌مند اجتماعی»^۳ اساسی‌گرایی جامعه‌مند را به مثابه نظریه‌ای واجد اجزایی مطالعات معرفی نمود. در این مقاله نگارندگان بر آن بوده‌اند تا با بهره‌گیری از این آثار ارزشمند به تبیین ضرورت اتخاذ نگاهی جامعه‌مند به صورت خاص نسبت به حقوق اساسی پردازد و از همین رهگذر میان جریان کلاسیک اساسی‌گرایی و واقعیت در حال تطور حیات جمعی گفتمانی نو برقرار نماید.

۱. زمینه‌های فکری

چنان‌که ذیل مقدمه نیز مورد اشاره قرار گرفت در این بخش به نخستین بارقه‌های فکری که می‌توان آن‌ها را الهام‌بخش و تأثیرگذار در نضج اساسی‌گرایی جامعه‌مند دانست، می‌پردازیم. به نظر می‌رسد که برخی نظریات مطرح در جامعه‌شناسی پیرامون بازنگری در نقش و ماهیت دولت، ایده قانون اساسی اقتصادی در اوایل سده بیستم میلادی و تکثرگرایی حقوقی را که از نیمه‌های همان سده مطرح گردید، می‌توان بستر نظری اساسی‌گرایی جامعه‌مند تلقی نمود.

۱-۱. ایده تدوین قانون اساسی اقتصادی در آلمان (۱۹۲۰-۱۹۳۰)

پرواضح است که ایده قانون اساسی اقتصادی تنها مثالی جزئی در طیف وسیع سیستم‌های در حال زیست در کنار یکدیگر همچون فرهنگ، مذهب، تکنولوژی، هنر و اخلاق است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت همان‌گونه که جلوگیری از تمرکز قدرت در دست شخص یا یک قوه، یکی از دغدغه‌های اصلی حقوق اساسی است، نظارت و تسلط همه‌جانبه هر سیستم نسبت به دیگری همان نقطه نامطلوب و ناکارآمدی است که اساسی‌گرایی جامعه‌مند رسالت مقابله با آن را دارد (Teubner, 2012: 31). از مطالب پیش‌گفته می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری نمود که دیگر تنها نظام سیاسی، نقطه ناامن سلب استقلال از سیستم‌ها تلقی نمی‌شود، بلکه هر سیستمی ممکن است چنین اختلالی را برای سایرین موجب شود.

1. A Sociological Theory of Law
2. Law as a social system
3. Theory of societal constitutionalism

۲-۱. بسط تکثرگرایی حقوقی

در اینجا مقصود ما از تکثرگرایی حقوقی با مفهوم رایج آن کمی تفاوت دارد. ریشه‌های تکثرگرایی حقوقی در نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند را بایستی در نظریه ارتباط^۱ اتو فون گیرکه،^۲ حقوقدان آلمانی سده نوزده و بیست، جست‌وجو نمود. گیرکه معتقد بود که گروه‌های اجتماعی همچون انجمن‌ها، باشگاه‌ها یا سازمان‌ها، هر یک هنجارهای منحصربه‌فرد خود را ایجاد نموده و قدرت الزام‌آور دولت در زمینه اجرای قوانین مانع تدوین این قوانین خودساخته نمی‌گردد. گیرکه موجودیت این گروه‌های جمعی را واجد شخصیتی مستقل و چیزی فراتر از جمع افراد تشکیل‌دهنده آن‌ها می‌داند. البته که نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند علی‌رغم هم‌سویی با گیرکه در زمینه ماهیت خودسامان سیستم‌ها، قائل به موجودیت مستقل این گروه‌ها فارغ از افراد تشکیل‌دهنده آن نبوده بلکه سیستم‌ها را به مثابه اعضای بدن یک موجود زنده در تعامل و حیات‌بخش برای یکدیگر می‌انگارد (Gierke, 1933; See: Gierke, 1977).

اندیشمند دیگری که می‌توان در آثار وی بارقه‌هایی از تکثر نهفته در اساسی‌گرایی جامعه‌مند را یافت، حقوقدانی اتریشی به نام اوژن اولریخ^۳ است. نقطه عطف نظریه‌پردازی وی را می‌توان تئوری حقوق زنده^۴ دانست. اولریخ برخی پایه‌های اصلی حقوق مدرن همچون ضرورت تبعیت قاضی از قوانین نوشته، اقتدار انحصاری دولت در قانون‌گذاری و به‌طور کلی داشتن تصویری منسجم و یکپارچه از نظام حقوقی را به چالش می‌کشد و اتخاذ همین موضع است که بعضاً وی را از زمینه‌سازان اساسی‌گرایی جامعه‌مند قلمداد کرده‌اند. البته ذکر این نکته ضروری است که وجه ممیزه میان متفکر اتریشی و قائلین به اساسی‌گرایی جامعه‌مند آن است که وی مرز میان حقوق و جامعه را تا حد زیادی محو نموده و به آن‌ها به مثابه کلی درهم‌تنیده می‌نگرد. حال آن‌که نقطه ثقل نظریه مختار ما تفکیک میان سیستم‌ها و تعیین مرز هر یک نسبت به دیگری است (Luhmann, 1992).

شکل‌گیری نظریه نهادگرایی در اوایل سده بیستم میلادی را می‌توان یکی دیگر از تلاش‌های پیشینی فکری مرتبط با اساسی‌گرایی جامعه‌مند قلمداد کرد. به عقیده این جریان فکری، حقوق را نمی‌توان زاینده اقتداری فردیت‌محور^۵ دانست، بلکه تمرکز این تئوری بر نهاد به‌عنوان یک ساختار سازمانی و عامل توسعه‌بخش جامعه و ضامن انسجام آن معطوف است. نهادگرایی با تأکید بر وجه جمعی و سازمانی

1. Theory of associations
2. Otto von Gierke
3. Eugen Ehrlich
4. Living law
5. Individuated sovereign

حقوق و با پذیرش امکان نسبی استقرار خودمختاری سیستمی، ماهیت خودآفرین و خودسامان حقوق را تا حد زیادی پیش‌بینی می‌نماید (Romano, 2017: 13/Teubner, 1993: 25-46). همان‌گونه که در ادامه اساسی‌گرایی جامعه‌مند به حل‌وفصل منازعات میان سیستم‌ها می‌اندیشد، نهادگرایی نیز مجهز نمودن خود به سازوکاری جهت مدیریت تراحم‌های احتمالی میان نهادها را در دستور کار خود قرار می‌دهد. اگرچه که نهادگرایی کلاسیک تا زمانی که از پشتوانه‌های نظری جامعه‌شناسی برخوردار نگردیده بود، در معرض نقد هنجارگرایی حقوقی قرار گرفته و به زعم حقوق‌دانانی چون هارت چیزی بیش از قواعد ثانویه^۱ تلقی نمی‌شد (Hart & Green, 2012: 77). در مقابل، اساسی‌گرایی جامعه‌مند حقوق را تنها ساختاری اجتماعی ندانسته بلکه آن را مجموعه‌ای از رویه‌هایی پویا قلمداد کرده که در بستر ارتباطات، همواره خود را بازتولید^۲ می‌کند.

از میان جامعه‌شناسان حقوقی قائل به تکثرگرایی نبایستی نام متفکر روس سده بیستم یعنی جرج گروویچ^۳ را فراموش نمود. می‌توان گفت که بدگمانی وی به انحصار حقوق به آنچه از دولت منبث می‌شود، سبب می‌شود که وی تکثرگرایی را نه به‌عنوان یک واقعیت بلکه به‌عنوان یک ارزش بینگارد. به بیان او «دولت نه تنها منبع حقوق و نه منشأ اصلی آن است» آن بخش از حقوق که جنبه اجتماعی دارد^۴ تنها از درون قابل تنظیم‌گری بوده و ماهیتاً توان تحمیل الزامات خارجی را بر نمی‌تابد. به زعم او جنبه اجتماعی حقوق منعکس‌کننده هویت گروه‌ها بوده و خودسامانی جزء لاینفک آن است. در این راستا گروویچ دستیابی به ارزش‌هایی همچون دموکراسی را در گرو پذیرش خاستگاه‌های متکثر و چندسطحی برای آن می‌داند. از این جهت این نحوه نگرش همانند اساسی‌گرایی جامعه‌مند مسئله تکثرگرایی را از صرف تجویزی نظری به پروژه‌ای هنجاری ارتقا می‌دهد (Gurvitch, 1947).

در مجموع و با نگاهی کوتاه بر تفکر اندیشمندان تکثرگرا درمی‌یابیم که اساسی‌گرایی جامعه‌مند با اقتباس از نظریات پیش‌گفته، تکثرگرایی اساسی را به‌عنوان قدر مشترکی سازگار با اهداف خود معرفی می‌نماید. به‌طور مشخص اساسی‌گرایی جامعه‌مند انشعاب‌های مختلف اساسی‌گرایی را بر اساس اشکال مختلف اجتماعی^۵ تفکیک می‌کند؛ به این نحو که گاه ماهیت اساسی مناسبات اجتماعی همچون

۱. قواعد ثانویه به مفهومی اشاره دارد که توسط هارت مطرح شده است. در نظریه او، هنجارهای اولیه قوانین و دستوراتی هستند که مستقیماً رفتار افراد را تعیین می‌کنند. اما هنجارهای ثانویه قوانینی هستند که چگونگی ایجاد، تغییر یا اجرای هنجارهای اولیه را مشخص می‌کنند.

2. Self-reproducing
3. Georges Gurvitch
4. Social law
5. Sociality

سازمان‌ها، توافقات و یا شبکه‌ها را رصد نموده (Teubner, 2001) و گاهی دیگر بخش‌های خودسامان^۱ و سازمان‌یافته و تصمیم‌ساز^۲ جامعه را مورد بررسی قرار می‌دهد (Teubner & Ladeur, 2004). در اساسی‌گرایی جامعه‌مند ضرورت اعمال محدودیت‌هایی از خارج از مرزهای یک سیستم در عرض پیش‌بینی مکانیسم‌های خودمحدودسازی اهمیت می‌یابد (Teubner, 2012: 85-101). لکن آنچه از فضای محیطی هر سیستم به درون آن نفوذ می‌نماید، جنبه تحمیلی نداشته بلکه از وجود رابطه تأثیر و تأثر حکایت کرده و این سازوکار درونی سیستم است که کارکرد اصلی و در عین حال مکانیسم خودمحدودسازی آن را تأیید می‌نماید. از منظر حق‌ها و آزادی‌ها نیز قوانین اساسی جزئی و مختص به هر سیستم، در عرض قوانین اساسی جامع نظام‌های سیاسی، از قابلیت حراست از این ارزش‌ها برخوردارند؛ چراکه چنانچه ذیل بند پیشین نیز تشریح گردید، این قوانین اساسی از بطن مناسبات خاص هر سیستم برآمده و به شکل واقعی تری برای آن‌ها هنجارسازی می‌کند و تمامی این پیش‌فرض‌ها در نهایت به تردید در جست‌وجوی ارزش‌های حقوق اساسی، صرفاً در درون دولت می‌انجامد (Teubner, 1997). به‌طور خلاصه می‌توان گفت با وسعت یافتن حوزه عملکرد سیستم‌های اجتماعی تنها دو راهکار پیش‌رویمان باقی می‌ماند؛ نخست، پذیرش گسترده‌تر شدن دامنه مداخله دولت و یا به رسمیت شناختن به جریان افتادن اساسی‌گرایی درون مرزهای هر سیستم. به نظر می‌رسد که تجارب تاریخی مداخله همه جانبه دولت، ناکارآمدی راهکار نخست را به سرعت تأیید نموده و ما را به سوی قبول و متعاقباً موشکافی در راه حل دوم رهنمون می‌سازد. نکته جالب آنکه خوانش متکثر و به بیان ما جامعه‌مند از اساسی‌گرایی با تلقی فوکو از قدرت به مثابه پدیده مویرگی^۳ و انتشار یافته در سطوح مختلف اجتماعی سازگاری تمام دارد. ژاک دریدا نیز به پیروی از این نظریه قدرت فوکو حقوق اساسی را دارای ماهیتی مویرگی^۴ توصیف می‌کند. وی پدیده قدرت و به دنبال آن حقوق اساسی را به خون در جریان در تمامی اندام‌ها فارغ از اندازه و یا میزان فاصله از رگ‌های اصلی تشبیه می‌نماید (Derrida, 1992: 42).

به نظر می‌رسد که توضیح کارکرد خودمحدودسازی در بستر سیستم سیاست ملموس و دارای سابقه‌ای طولانی است، به‌گونه‌ای که می‌توان عملکرد این سیستم در این زمینه را برای سایر سیستم‌ها الهام‌بخش دانست. می‌دانیم که قدرت، هسته مرکزی سیاست را ایجاد می‌کند و از آنجایی که این پدیده

1. Spontaneous
2. Organized
3. Capillary power
4. Capillary constitution

همواره متمایل به تکثیر است مکانیسم‌هایی همچون تفکیک قوا، حاکمیت قانون، تأسیس نظام حراست از حق‌ها و آزادی‌ها به‌عنوان عواملی کنترل‌کننده تلاش نموده‌اند تا از رشد غیرعقلایی آن پیشگیری نمایند. با گذشت زمان توسل به ابزارهای پیش‌گفته جهت مهار قدرت کافی نبوده است؛ چراکه جلوه‌های جدیدی از این پدیده همچون تهدیدهای به وجود آمده برای محیط‌زیست و یا بحران‌های اقتصادی ناشی از صنعتی شدن جوامع سبب گردید تا نیاز به تدوین نظریه‌ای پاسخ‌گو و فراگیر سر برآورد (Luhmann, 2004: 412/ Teubner, 2012: 86).

مقصود از اشاره به سیستم سیاست به‌عنوان نمونه‌ای از نظام مجهز به مکانیسم خودمحدودسازی، تبیین این امر است که مکانیسم محدودساز هر سیستم از سنخ هسته مرکزی آن است. برای مثال در سیاست، تفکیک قوا یا حاکمیت قانون گویی جلوه‌ای دیگر از قدرت سازنده سیستم است که برای مواجهه با قدرت افسارگسیخته در حال اعمال حاکمیت وارد عمل می‌شود. یا تضمین حق‌ها و آزادی‌ها توسط قانون اساسی نیز به معنای شناسایی قدرت ادعای این حقوق از طرف شهروندان است. این ایده تداعی‌کننده مثلی است که بر اساس آن «شیطان تنها به دست بع‌الذباب^۱ قابل شکست است» (Teubner, 2012: 86-88).

رویکرد فوق قابل‌تعمیم در بستر سایر سیستم‌ها نیز است؛ به‌گونه‌ای که سیستم اقتصاد با محوریت پرداخت مالی، سیستم علم با مرکزیت فرآیندهای شناختی، سیستم رسانه‌های جمعی با توجه به جایگاه اساسی اخبار و سیستم دیجیتال از طریق مناسبات صفر و یک قابل محدود شدن می‌باشند (Teubner, 2012: 86-88). در ادامه ملاحظه خواهیم نمود که چگونه نظریه سیستم‌های اجتماعی که تاکنون صرفاً به بیان مقدماتی از آن پرداخته‌ایم، زمینه را برای وضع نظریه حقوق اساسی متکثر فراهم می‌آورد.

۲. نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند؛ وام‌دار دو اندیشمند

طرح اساسی‌گرایی جامعه‌مند به مثابه یک نظریه را بدون هیچ‌گونه مسامحه‌ای می‌توان مرهون دو نظریه‌پرداز حوزه جامعه‌شناسی و حقوق، نیکلاس لومان و دیوید شولی دانست. توضیح آن‌که لومان با مطرح ساختن تئوری سیستم‌ها، انقلابی در چگونگی نگاه به جریان امر عمومی در جامعه ایجاد نموده و شولی نیز با تلفیق اندیشه هابرماس و فولر به‌عنوان جامعه‌شناس و حقوق‌دان، هم‌سو با لومان، مؤسس

۱. بع‌الذباب (Beelzebub) یکی از نام‌های شیطانی در متون مذهبی است که به‌عنوان یکی از رؤسای اهریمنان یا شیاطین شناخته می‌شود. این نام در کتب مقدس به‌ویژه در انجیل آمده و به معنای «اریاب مگس‌ها» است.

خوانشی رویه‌محور از عملکرد جامعه مدنی است (استوار سنگری، حقوق عمومی تطبیقی، ۱۴۰۳) که در ادامه هر یک را به تفکیک مورد ملاحظه قرار خواهیم داد.

۱-۲. لومان و نظریه سیستم‌ها

نام نیکلاس لومان آنچنان با نظریه سیستم‌ها گره خورده است که تقریباً می‌توان گفت که پژوهشی نیست که به این موضوع پرداخته و مبانی خود را بر پیش‌فرض‌های وی استوار ننموده باشد. لومان حقوق‌دانی آلمانی است که در دانشگاه بیله‌فلد نیز تدریس می‌نمود. وی طی مدت تحصیل در هاروارد تحت تأثیر تفکر سیستمی پارسونز به‌عنوان پایه‌گذار نظریه ساختارگرایی مبتنی بر کارکرد قرار گرفته و با الهام‌گیری از او طی حدوداً سی سال تئوری متفاوتی از استاد خود ارائه نمود. پیش از پرداختن به نظریه سیستمی لومان ذکر این نکته ضروری است که اجزای نظریه او و ادبیات نوشته‌هایش در بدو امر کمی پیچیده و دشوار به نظر می‌رسد؛ به این معنا که مفاهیم در نظریه لومان حالتی به‌هم‌پیوسته داشته و عدم درک هر یک، فهم کلیت تئوری او را با چالش مواجه می‌کند. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که لومان حقوق‌دانی است که از دریچه جامعه‌شناسی به واقعیات حاکم بر حیات جمعی می‌نگرد.

نخستین گام جهت شناخت نظریه سیستم‌های لومان، آشنایی با مفهومی تحت عنوان تمایز کارکردی^۱ است. چنان‌که پیش‌تر نیز توضیح داده شد، لومان جامعه‌شناسی کارکردگرا بوده و تفاوت در ساختارها را نیز در تنوع کارکردها جست‌وجو می‌نموده است. همین امر را می‌توان وجه ممیز تئوری وی از اندیشه‌ورزی استادش پارسونز دانست؛ چراکه در جامعه‌شناسی، پارسونز علت تنوع کارکردهای متفاوت سیستم‌ها را در ساختار آن‌ها ریشه‌یابی نموده، لکن لومان نقطه آغاز این تکثر را به صورت مبنایی در کارکرد جويا می‌شود (مهدوی و باقری، ۲۰۱۹).

لومان بن‌مایه هر سیستم را مجموعه ارتباطات^۲ شکل دهنده به آن می‌داند. به زعم او این جریان ارتباطی است که هر سیستم را نسبت به سیستم‌های مجاورش متمایز می‌سازد و از خلال آن اجزا، مؤلفه‌ها، ساختارها، رویه‌ها، هویت‌ها، مرزها، محیط‌ها و کارکردهای مختلف را به وجود می‌آورد. همین جریان ارتباطی است که کمک می‌نماید تا کلیه کارکرد یک سیستم در قالب یک مفهوم متجلی شده و بدین وسیله پیام آن سیستم برای سایرین قابل ارسال و دریافت گردد. چنین مفهومی را می‌توان میانجی یا

1. Functional differentiation
2. Communication

رسان‌گر^۱ نامید؛ چراکه از طریق آن ماهیت و کارکرد سیستم‌ها به یکدیگر رسانیده می‌شود. به دیگر سخن، در جامعه‌ای که سیستم‌های آن بر اساس تفاوت کارکردها تقسیم‌بندی شده است، هر سیستم از یک سو منطق و قواعد مخصوص به خود را داشته و از سوی دیگر جهت برقراری تعامل و ارتباط با سیستم‌های پیرامونش، هسته سخت خود را از طریق توسل به مفاهیمی ملموس برای سایر سیستم‌ها به آن‌ها ارائه می‌نماید؛ برای مثال ممکن است که گفتمان درونی سیستم سیاست برای دیگر سیستم‌ها پیچیده و غیرمرتبط بوده، لکن همین سیستم در پوشش مفهوم قدرت که امری قابل فهم برای دیگر سیستم‌هاست با آن‌ها تعامل برقرار می‌نماید. به بیان ساده‌تر در اینجا قدرت، زبان گفت‌وگوی سیاست با سیستم‌های پیرامونش است. در خصوص سیستم اقتصاد، پول و در حوزه دانش، آگاهی این نقش ارتباطی را ایفا می‌نمایند (Baraldi et al, 2021: 149-150).

بنابر نظر لومان حقوق نیز بسان سایر سیستم‌های اجتماعی، نظامی خودسامان بوده که از درون اصل عدم قطعیت حاکم بر تجربه و رفتارهای انسانی سر برمی‌آورد. به‌طور کلی ساحت حقوق را می‌توان عرصه‌ای مرتبط با انتظارات افراد دانست. البته که این انتظارات نیز خود به دو دسته شناختی^۲ و هنجاری^۳ تقسیم می‌شوند و بدیهی است که حقوق خاستگاه دسته دوم است (Luhmann, 1985: 167). در این میان می‌توان گفت که کارکرد اصلی سیستم حقوقی تا جای ممکن پیش‌بینی‌پذیر نمودن و به حداقل رساندن عدم قطعیت‌هاست. حقوق نیز همانند سایر سیستم‌ها نیازمند حلقه‌ای ارتباطی بوده که تعامل آن را با محیط پیرامون خود میسر سازد. به نظر لومان اطلاق دو وصف قانونی و غیرقانونی^۴ به رفتار اشخاص، ابزار اصلی گفت‌وگوی حقوق با دیگر سیستم‌ها است (Luhmann, 2004: 93-94, 101-102, 171). (ff).

به‌طور خلاصه می‌توان گفت که از منظر سیستمی کارکرد اصلی حقوق عمومیت‌بخشی، تأمین ثبات و سازماندهی به انتظارات هنجاری بدون استفاده از هسته مرکزی سیستم‌های دیگر همچون پول و خشونت است. دیگر آن که حقوق به‌عنوان نظامی اجتماعی از جریان‌های مخصوص به خود همچون رویه‌های قضایی و مؤلفه‌هایی خاص مثل اعمال حقوقی از جمله قراردادها، آرا و اقدامات هنجاری برخوردار است (Teubner, 1993: 25-46).

-
1. Communicative medium
 2. Cognitive Expectations
 3. Normative Expectations
 4. Legal/illegal

حقوق را بایستی سیستمی دورانی^۱ و خودارجاع^۲ تلقی نمود؛ چراکه این سیستم همواره از درون بازتولید گردیده و نظامی خودآرزش‌گذار^۳ است. به بیان دیگر، به زعم لومان این سیستم نقطه آغازینی جز خود نداشته و به لحاظ تکنیکی نیز امکان وارد نمودن بدون دخل و تصرف مناسبات سایر سیستم‌ها را ندارد. در عوض سیستم حقوق خود با دریافت پیام‌ها و تحریکات ارتباطی^۴ و بازخوانش آن‌ها، اصول و ارزش‌های متناسب با فضای خود را در جامعه عمومیت می‌بخشد. نباید تصور نمود که همواره پیام‌های دریافتی توسط سیستم حقوق، با واقعیت سازگار بوده و هیچ‌گاه این سیستم در درک خود از محیط دچار خطا نمی‌شود، بلکه بالعکس حیات ساحت حقوق با تلفیقی از بازخوانی‌های صحیح و ناصحیح از سیستم‌های پیرامون عجین گردیده است (See: Teubner, 1993).

سیستم حقوقی در هنگام مواجهه با تحریکات محیطی ابتدا ارزیابی می‌نماید که اساساً آیا آن واقعیت برای مثال سیاسی یا هنری، نیازمند ورود به مکانیسم حقوقی و بازخوانی توسط آن است یا خیر؟ سپس در صورت تشخیص این نیاز، ورود آن پیام به عرصه حقوق به رسمیت شناخته شده و سازوکارهای لازم همچون قانون‌گذاری، رویه قضایی و... نسبت به آن اعمال می‌شود (See: Teubner, 1993).

از منظری دیگر می‌توان گفت که ماهیت سیستمی چون حقوق با نوعی از تناقض پیوند خورده است؛ برای مثال اینکه ما قائل به خودبنیانی^۵ و یا خودتولیدی^۶ این سیستم هستیم، این پرسش را به ذهن متبادر می‌سازد که چگونه ممکن است که یک سیستم از یک سو نسبت به محرک‌های خارجی واکنش نشان داده و از سوی دیگر همواره ریشه در خود داشته باشد؟ در پاسخ باید گفت که اساس همین تعارض است که فضایی چون حقوق را شکل می‌دهد؛ به گونه‌ای که در عین آن که حفظ سطحی از ثبات کارکرد اصلی آن است، تطور و دگرگونی نیز جزء لاینفک آن تلقی می‌شود. همانند آنچه در عالم فلسفه سیاسی قدرت سازنده نام گرفته که در عین برخورداری از تولید و تثبیت قدرت از خصلتی ویرانگر نیز برخوردار است. به طور خلاصه می‌توان گفت که سیستم حقوق نه فقط پاسخ‌گوی نیازهای جهان پیرامونش^۷ بلکه بازتاب‌دهنده این مقتضیات پس از عبور آن‌ها از فیلترهای خود^۸ است (Nonet et al, 2017; Teubner,) (1983).

1. Circularity
2. Self-referential
3. Self-validation
4. Communicative impulses
5. Self-Foundation
6. Self-Production
7. Responsive
8. Reflexive

یکی دیگر از عناوینی که بایستی در مطالعه نظریه سیستم‌های لومان مورد دقت قرار داد، مفهوم «پیوند ساختاری» یا «اتصال ساختاری»^۱ است. این مفهوم به منظور توضیح تعامل میان سیستم‌ها و بعضاً تلاش جهت دستیابی به گفتگویی مشترک مطرح شده و به وضعیت‌هایی اشاره دارد که در آن کارکرد جنبه‌ای از یک سیستم به‌طور پیوسته به مؤلفه‌های خاصی از محیط خود وابسته است و بر اساس آن‌ها عمل می‌کند. این نیازمندی متقابل و اتصال ساختاری حاکی از آن است که سیستم‌ها می‌توانند در موقعیت‌های معین با یکدیگر ارتباط برقرار کرده و در عین حال هویت مستقل خود را حفظ کنند. در واقع، در چنین شرایطی این سیستم‌های به هم متصل برخی عناصر ساختاری یا مبانی معنایی را با یکدیگر به اشتراک می‌گذارند. البته که نکته حائز اهمیت آن است که در این موقعیت هر سیستم از دیگری اطلاعات مرتبط با عملکرد خود را استخراج کرده و از آن‌ها در فرآیندهای ارتباطی خود استفاده می‌کند؛ به‌عنوان مثال، قرارداد به‌عنوان عملی حقوقی و در عین حال معامله‌ای اقتصادی، پیوندی ساختاری میان حقوق و اقتصاد برقرار می‌کند. تغییر در قوانین مربوط به قرارداد می‌تواند شرایط اعتبار و بی‌اعتباری آن را در حوزه حقوقی تغییر دهد و در عین حال بر فرآیندهای اقتصادی نیز تأثیر بگذارد. خلاصه آن‌که هر چه ایده اساسی‌گرایی جامعه‌مند و به‌طور خاص تفکر سیستمی بر ماهیت مستقل و عملکرد بسته خودفرمان هر سیستم تأکید نماید، به‌طور موازی ضرورت ایجاد نوعی اتصال عملکردی^۲ نیز مطرح می‌گردد. البته نباید فراموش نمود که مورد اخیر در وضعیت‌ها و موقعیت‌های مشخصی مصداق پیدا می‌کند (Luhmann, 2004: 381-385).

برای درک مؤثرتر مفهوم پیوند ساختاری می‌توان به نقش زمان در سیستم‌ها اشاره کرد. زمان در سیستم‌ها از دو زاویه قابل بررسی است: اول به‌عنوان یک مفهوم پیوسته و ثابت که در تمامی سیستم‌ها وجود دارد و به آن پردازش آنالوگ اطلاق می‌شود. این نوع پردازش نشان‌دهنده گذر یکسان زمان برای تمامی سیستم‌ها است. دوم، زمانی که هر سیستم به‌طور جداگانه و بر اساس نیازها و عملکردهای خاص خود زمان را پردازش می‌کند که به آن پردازش دیجیتال گفته می‌شود؛ به‌عنوان مثال، زمان در سیستم حقوقی معمولاً به صورت طولانی‌تر و با فاصله‌های بیش‌تری نسبت به سیستم‌های اقتصادی پردازش می‌شود. این تفاوت نشان‌دهنده استقلال هر سیستم در نحوه مدیریت زمان است. در نتیجه، پیوند زمانی

1. Structural coupling
2. Operative couplings

میان سیستم‌ها از یک سو به صورت آنالوگ و عمومی برقرار می‌شود و از سوی دیگر، هر سیستم به‌طور مستقل زمان را در قالب دیجیتال و خاص خود پردازش می‌کند (Luhmann, 2004: 381-385).

به‌طور مشابه، لومان مفهوم «قانون اساسی» را نیز به‌عنوان پیوند ساختاری میان سیاست و حقوق تفسیر کرده است. این پیوند به هر یک از این دو حوزه امکان می‌دهد که پارادوکس‌های خود را با ارجاع به دیگری پنهان کنند؛ به این ترتیب، قانون اساسی به‌عنوان یک عمل سیاسی، مشروعیت و بنیاد قدرت را از طریق سیستم حقوق توجیه می‌کند و به‌عنوان یک عمل هنجارساز، مشروعیت نظام حقوقی را با تکیه بر قدرت و حاکمیت تأیید می‌نماید (Luhmann, 2004: 382).

لومان معتقد است تلاش جهت تفکیک‌سازی و تقسیم وظایف در حوزه اجتماعی ما را به مفهوم تمایز کارکردی که پیش‌تر نیز در ابتدای بحث از نظریه لومان مورد اشاره قرار گرفت، رهنمون می‌سازد. مبنای تمایز کارکردها دیگر، تفکیک میان دولت و جامعه^۱ نبوده، بلکه ما در جهان مدرن با سیستم‌های پیچیده بعضاً هم‌پوشانی مواجه هستیم که هر یک کارویژه جمعی منحصربه‌فرد خود را دارد. بدیهی است که در این تأسیس نوین و انقلاب نهادی دیگر نمی‌توان انتظار نیل به نظریاتی جهان‌شمول در باب مفاهیمی غامض چون دموکراسی و عدالت را داشت، بلکه به تعداد سیستم‌های اجتماعی و هسته سخت آن‌ها تفاسیر متکثری از آن‌ها مطرح می‌شود. علی‌الخصوص پس از فرآیند جهانی‌شدن نظام حقوقی حاکم بر جامعه به مثابه یک کل، سیستم حقوقی دولت‌محور قابلیت همگامی با شیوه تمایز کارکردی را نداشته و تنها موجب ایجاد نوعی یأس در انتظارات هنجاری می‌گردد.

به‌طور کلی می‌توان گفت سرعت رو به افزایش تحقق تئوری تفکیک کارکردی واجد دو پیامد اصلی برای سیستم حقوقی است: نخست آنکه حقوق بایستی رویه‌های ارتباطی خود را به گونه‌ای سازمان دهد که تا حد امکان انتظارات شناختی را تأمین نموده و جهت نیل به این مقصود از محیط پیرامون خود بیاموزد (یادگیری)؛ برای مثال در نظام قانون‌گذاری به جای اکتفا به تدوین قوانینی سخت، اصول نرمی همچون حسن‌نیت، آسیب‌شناسی قراردادی^۲ و عقلایی بودن بایستی انعکاس یابد. اتخاذ این رویکرد در ساحت حقوقی، استقلال سیستمی حقوق را به چالش کشیده و قطعیت‌پذیری و تعین‌پذیری آن را کاهش می‌دهد. لکن از منظر تفکر سیستمی این امر بهایی منطقی برای تأمین اصل پویایی و تضمین بقای انسجام سیستم حقوق است.

1. State and society
2. Due diligence

دوم آنکه سیستم حقوق برای بقای انجام کارویژه‌های خود نوع جدیدی از پراکندگی و انتشار یافتگی را تجربه می‌نماید. به بیان دقیق‌تر دیگر نظام وستفالیایی نقطه آغاز تقسیم‌بندی‌ها نبوده، بلکه این تخصص‌هاست که مرزبندی‌ها را ایجاد می‌نماید. در واقع به عقیده لومان حوزه‌های تخصصی که برای سده‌ها زیر چتر دولت‌ها پنهان گشته بودند، حال در قالب قلمروهایی کوچک اما مستقل^۱ تطور یافته‌اند. شاید بتوان علت رشد چشم‌گیر حوزه‌هایی همچون امور مالی، تحقیقات علمی، ورزش، رسانه‌های جمعی و فضاهاى دیجیتال را در پذیرش عملکرد خودتنظیمشان و خروج از سیطره دولت جو یا شد.

در اینجا مسئله مناقشه‌برانگیز برای اساسی‌گرایی جامعه‌مند آن است که چگونه می‌توان همانند آنچه در حقوق اساسی دولت‌محور به وقوع می‌پیوست، حلقه اتصال‌های میان سیستم‌ها با حقوق را تنظیم نموده و از تسلط نامتوازن آن‌ها نسبت به یکدیگر پیشگیری کرد؟

برای پاسخ به پرسش فوق و سؤالات مشابهی که ناشی از ماهیت تازه تأسیس نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند است، تلاش می‌کنیم تا این ایده را از دریچه یکی از نظریه‌پردازان مسلم آن، دیوید شولی مورد بررسی قرار دهیم. اهمیت اندیشه این متفکر در سیر نضج اساسی‌گرایی جامعه‌مند تا بدان‌جاست که بندی مستقل را به واکاوی در رویکرد او اختصاص داده‌ایم.

۲-۲. دیوید شولی؛ سنتزی میان نظریه‌های فولر و هابرماس

دیوید شولی، جامعه‌شناس آمریکایی را می‌توان یکی از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان اساسی‌گرایی جامعه‌مند قلمداد کرد. نقطه آغازین نظریه او - همان‌گونه که ماکس وبر معتقد بود - ایجاد نوعی تردید، نسبت به عقلانیت حاکم بر مدرنیته است. شولی در پی جست‌وجوی قابلیت نهادها جهت ایفای نقش به‌عنوان نیرویی در برابر قفس آهنین مدرنیته تلاش نمود. به زعم وی مسئله مذکور چالشی مشترک میان حاکمیت‌های دموکراتیک و اقتدارگرا است. نکته شایان توجه درباره این جامعه‌شناس آمریکایی آن است که علی‌رغم آنکه وی متفکری غیرمارکسیستی است، در عین حال نسبت به جریان اساسی‌گرایی لیبرال زائیده عصر مدرن نیز موضعی نقادانه دارد؛ توضیح آن‌که بر اساس خوانش وی منحصر کردن اعمال تکنیک‌های محدودسازی نسبت به قدرت سیاسی، موجب به فراموشی سپرده شدن قدرت‌های برخاسته از سایر گروه‌های اجتماعی و روابط میانی آن‌ها می‌گردد (Sciulli, 1992: 76).

1. Partial societies

شولی کوشش می‌نماید تا آن دسته از ساختارهای اجتماعی را که از قابلیت کنترل انحرافات اقتدارگرایانه^۱ برخوردارند، شناسایی نماید و تا حد امکان زمینه را برای ایجاد تغییراتی رو به سوی جریان‌های غیراقتدارگرا فراهم آورد. به عقیده وی تا زمانی که این ساختارهای اجتماعی، عقلانیت ابزاری را مبنای عملکرد خود قرار می‌دهند، محدودیت‌های اعمال‌شده از درون ساختارهای اجتماعی فاقد اثری عملی است. در این میان تفاوتی نمی‌نماید که این محدودیت‌ها استراتژیک‌محتوایی همانند رقابت بین گروه‌ها یا شبکه‌های حمایتی بوده یا از نوع استراتژیک‌رویه‌ای همچون انتخابات و یا هنجاری‌محتوایی مانند اصل تفکیک قوا باشند. به‌طور کلی شولی هیچ‌یک از این روش‌ها را پاسخ‌گوی انحرافات برخاسته از منشأهای متعدد نمی‌داند.

راهکار شولی برای مقابله با وضع پیش‌گفته آن است که بایستی به‌طور هم‌زمان دو شیوه کنترلی درونی و بیرونی را به کار گرفت؛ شیوه نظارت درونی ناظر بر استفاده از قابلیت تفسیر قوانین به منظور تأمین مقتضیات حیات جمعی به‌طور روزآمد است. از سوی دیگر، اعمال محدودیت‌های خارجی را بایستی در وجود و گسترش «تشکل‌های جمعی»^۲ در جامعه مدنی جست‌وجو نمود که در آن‌ها گروه‌های متنوع و رقیب به حفظ و تقویت تفسیرپذیری تعهدات اجتماعی مشترک می‌پردازند. این تشکل‌ها نه‌تنها در مؤسسات تحقیقاتی عمومی و خصوصی، شبکه‌های هنری و فکری و دانشگاه‌ها، بلکه همچنین در مجالس قانون‌گذاری، دادگاه‌ها و کمیسیون‌ها، انجمن‌های حرفه‌ای و حتی در بخش‌های تحقیقاتی شرکت‌های خصوصی و عمومی، نهادهای تدوین قوانین سازمان‌های غیرانتفاعی و حتی در هیئت‌های مدیره شرکت‌های عمومی و خصوصی یافت می‌شوند (Sciulli, 1992: 80).

شولی اساسی‌گرایی جامعه‌مند را سنتزی از گفتمان حقوقی هابرماس و لون فولر می‌داند؛ با این توضیح که نظریه هابرماس در باب مشروعیت از نقد وبر آغاز می‌گردد. هابرماس معتقد است که وبر مفهوم مشروعیت را به برخورداری از پذیرش و مقبولیت عمومی و استقرار نظامی کارآمد تقلیل می‌دهد، حال آنکه او وجود این مؤلفه‌ها را برای تأمین مشروعیت کافی ندانسته و حتی نتیجه اتخاذ چنین رویکردهایی را مشروع انگاشتن نظام‌های غیرعادلانه و غیرعقلایی تلقی می‌کند. از منظر هابرماس، وبر خوانشی پوزیتیویستی و صرفاً مبتنی بر قوانین منبعث از نهادهای رسمی از حقوق داشته و جامعه را ساحتی خشی نسبت به عنصر ارتباط، فهم مشترک و حتی ملاحظات اخلاقی می‌انگارد. یکی از نقدهای

1. Authoritarian drifts
2. Collegial formations

وارد بر اندیشه وبر به زعم هابرماس، عدم پرداختن وی به رویه‌های در حال جریان ساحت عمومی است. وی معتقد است که وبر تنها تا آن میزان که به حفظ بوروکراسی و تضمین ثبات نظم حقوقی حاکم مربوط می‌شود به رویه‌ها توجه می‌نمود، فارغ از آنکه آن‌ها تا چه حد در شکل‌گیری گفتمان عمومی در جامعه مدنی تأثیرگذار خواهند بود و همین نگاه بسته سبب می‌شود که مجالی برای به پرسش کشیدن قدرت حاکم برای عموم فراهم نشود (Sciulli, 1988).

به دنبال طرح چالش‌های پیش‌گفته، هابرماس درصدد تعریف نظریه جایگزین عقلانیت حقوقی وبر برآمده است. نتیجه تلاش فکری او در قالب «نظریه کنش ارتباطی»^۱ منعکس گردیده که به موجب آن بر عقلانیت حاکم بر رویه‌ها و جریان‌ها بیش از خروجی‌های ماهوی تمرکز می‌شود؛ توضیح آنکه به عقیده وی در جهان پیچیده مدرن استانداردهای حاکم بر عقلانیت و منطقی خاص نمی‌تواند به‌طور مستقیم بر امری ماهوی و ارزشی مشخص دلالت نماید، بلکه در عوض بایستی جریان‌ها و رویه‌های حاکم بر آن محتوا مورد واکاوی قرار گیرند؛ برای مثال آنگاه که درباره عقلانی بودن یک سیاست‌گذاری دچار تردید می‌شویم، بایستی فارغ از محتوای سیاست مورد نظر رویه‌ها و جریان‌های عمومی را که به تدوین آن انجامیده، رصد نماییم. وی در این راستا اندیشه نئومارکسیست‌ها و پوزیتیویست‌ها مبنی بر ضرورت استقرار عقلانیتی ماهوی را مورد نقد قرار می‌دهد. هابرماس جهت تبیین موضع نظری خود وضعیتی ایدئال را به تصویر می‌کشد که به موجب آن شهروندان فارغ از هرگونه اجبار و یا فشار بیرونی که به شکلی نابرابر به آن‌ها تحمیل می‌شود، در گفتمانی مشترک مشارکت می‌نمایند. البته او خود نسبت به آرمانی و غیرواقعی بودن تحقق چنین وضعیتی اذعان داشته و تنها از آن به‌عنوان سنگ محک استفاده می‌نماید؛ به بیان دیگر هدف هابرماس تأکید بر شکاف میان رویه‌های موجود و وضعیت عقلایی ایدئال است (Sciulli, 1988).

تأکید هابرماس بر ضرورت تمرکز بر رویه‌های اجتماعی، اندیشه او را تا حد زیادی به حقوق‌دان آمریکایی لون فولر نزدیک می‌نماید؛ به این معنی که نظریه حقوق رویه‌مند^۲ فولر را می‌توان شکل ملموس و عینی تئوری هابرماس و مکمل آن قلمداد کرد. فولر در آثار خود همواره از ضرورت استقرار رویه‌ها و جریان‌های حقوقی منصفانه در درون نهادهایی مشروع و برخوردار از مبنایی عقلایی سخن به میان آورده

1. Theory of communicative action
2. Procedural theory of law

است. البته که چنانچه پیش‌تر نیز اشاره گردید، در این خصوص نایستی انتظار عملکرد تماماً مطلوب و ایدئال را داشت، بلکه برآمد کلی کارکرد آن نهاد جمعی تعیین‌کننده است (Sciulli, 1988).

فولر معتقد است که در جامعه مدرن تمامی نهادها چاره‌ای جز تعریف نوعی از عقلانیت برای خود ندارند. این امر سبب ایجاد نوعی از هم‌گسیختگی و یا واگرایی اجتماعی می‌گردد؛ چراکه هر سیستم از عقلانیت مخصوص به خود برخوردار بوده و همین امر به از دست رفتن فهم مشترک و واحد اعضای جامعه نسبت به هویت جمعی‌شان می‌انجامد. البته که همواره امکان ادامه اعمال نظارت اجتماعی در مناسبات بوروکراتیک متصور است. گاه ممکن است که قوانینی با محتوای عادلانه در این نهادها جریان داشته و گاه نیز بایسته‌هایی خودسرانه نسبت به شهروندان در آن سیستم جریان داشته باشد. فولر همانند هابرماس به جای تمرکز بر محتوای قوانینی که در سیستم‌های مختلف اجتماعی در جریان است، بر مؤلفه‌ها و رویه‌های حاکم بر قانون‌گذاری و تبیین اصولی کلی در این زمینه تأکید می‌نماید؛ به بیان دقیق‌تر فولر به تبیین نوعی آستانه و یا مرز جهت تشخیص قوانین برخوردار از مشروعیت واقعی و یا اعمال صرف نظارتی اجتماعی فارغ از مشروعیت می‌پردازد. وی رویکرد خود در این زمینه را در قالب ۸ اصل بنیادین مطرح می‌نماید:

- قانون باید عام باشد^۱ و نظام حقوقی برای وضع قوانین باید از معیارهای آن بهره‌برد. قانون شکلی از اشکال راهنما در کنار دیگر اشکال سازماندهی اجتماعی مانند «هدایت مدیریتی»^۲ محسوب می‌گردد؛
- قوانین بایستی انتشار یابد^۳ و به اطلاع اشخاص ذی‌نفع برسد. این اصل از تعریف فولر از کارکرد قانون (که هدایت رفتار به وسیله قواعد عام است) ناشی می‌شود؛ توضیح آنکه بدیهی است اگر قوانین برای هدایت رفتار اشخاص وضع شده باشد، اطلاع اشخاص ذی‌نفع از آنها ضرورت دارد؛
- قوانین باید ناظر به آینده بوده و عطف به‌ما سبق نشوند.^۴ هدایت رفتاری که در گذشته رخ داده، با استفاده از قواعدی که اکنون وضع شده‌اند، غیرممکن است؛

1. Generality of Law
2. Managerial Direction
3. Promulgation
4. Retroactive Laws

- قوانین باید روشن و واضح باشند.^۱ به گونه‌ای که مطابقت یا عدم مطابقت وضعیت موجود با آن قوانین چه برای بازیگران اعمال کننده این قوانین و چه برای افراد موضوع آن قابل تشخیص باشد؛
 - قوانین نبایستی واجد تناقض باشند.^۲ به این معنا که سایر بایسته‌های مرتبط با یک قانون بایستی به شکلی هماهنگ زمینه را برای اعمال آن فراهم آورند نه آنکه بالعکس با وضع محدودیت‌هایی اساساً آن را از اثر بیندازند؛
 - اجرای قوانین بایستی به لحاظ منطقی امکان‌پذیر باشند^۳ و نباید قوانین وضع شده تکالیف مالایطاق بر دوش افراد بار کنند؛ برای مثال قوانین نبایستی شرط اشتغال به شغلی خاص را برخورداری از ویژگی‌های ذاتی به‌خصوصی بدانند که تغییر آن برای شهروندان غیرممکن است.
 - قوانین باید از ثبات نسبی برخوردار بوده، به‌طور مستمر دست‌خوش تغییر نگردند.^۴ همواره در حال تغییر بودن، هدف تدوین قانون یعنی هدایت رفتار را دچار مشکل می‌سازد؛
- اصل «هم‌خوانی» بر این تأکید دارد که میان قوانین تصویب شده و اجرای عملی آن‌ها توسط مقامات باید هماهنگی وجود داشته باشد.^۵ فقدان این هم‌خوانی می‌تواند ناشی از عواملی چون تفسیر نادرست، عدم دسترسی به قانون، ناآگاهی نسبت به الزامات حفظ یکپارچگی نظام حقوقی، فساد، تعصبات شخصی و جاه‌طلبی‌های فردی باشد. روش‌هایی مانند رعایت فرآیندهای قانونی، اصول دادرسی منصفانه، حق درخواست تجدیدنظر و سازگاری با اصول قانون اساسی، در جوامع مختلف برای حفظ این هم‌خوانی مورد استفاده قرار می‌گیرند (رحمت‌اللهی و یزدی‌زاده البرز، ۲۰۱۹: ۱۵۰-۱۵۱).
- اصول مورد اشاره در بالا زمینه را برای جلوگیری از اعمال خودسرانه قدرت و دخل و تصرف در افکار عمومی فراهم می‌آورد. از مقایسه دیدگاه هابرماس و فولر در خصوص جنبه حقوقی جریان‌ها و رویه‌های اجتماعی درمی‌یابیم که هابرماس جریان حقوق را تنها در بستر لیبرال مطلوب دانسته و معتقد است که تنها این رژیم است که زمینه را برای استقرار عقلانیتی مشروع فراهم می‌آورد. وی جریان حقوقی را گفتمانی عملی دانسته که کنش ارتباطی در آن نقش اصلی را ایفا می‌کند. لکن فولر با تأکید

1. The Clarity of Laws
2. Contradictions in the Laws
3. Laws Requiring the Impossible
4. Constancy of the law Through Time
5. Congruence between Official Action and Declared Rule

بر اصول اولیه خود درباره بایسته‌های حقوقی، خود را از مسئله ورود به محتوای رژیم‌های سیاسی رها نموده و از این رهگذر به تدوین قواعدی کاربردی به منظور تشخیص عملکردی مشروع از غیر آن فراهم آورده است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که شولی، هابرماس را به نوعی ایدئال‌گرایی و عدم واقع‌گرایی جامعه‌شناختی و حقوقی متهم ساخته و فولر را برخوردار از نظری ملموس، جهان‌شمول و دارای اثری بیرونی قلمداد می‌کند (Sciulli, 1988: 377-405). به نظر می‌رسد که تفکر سیستمی لومان با اصول بنیادین فولر قابل پیوند است؛ چراکه در سیستم‌ها نیز از آن جهت که مبنای تمایز آن‌ها کارکرد متفاوت هر سیستم بوده و با توجه به آنکه سیاست تنها یکی از زیرمجموعه‌های اجتماعی را به خود اختصاص می‌دهد، لذا اصول فولر قابل تعمیم به بایسته‌های در جریان سایر سیستم‌ها چون اقتصاد و فضای دیجیتال نیز می‌باشند.

اساسی‌گرایی جامعه‌مند را می‌توان به‌گونه‌ای سنتزی از دو نظریه هابرماس و فولر تلقی نمود. بدیهی است که محتوای این خوانش از اندیشه‌های مارکسیستی فاصله گرفته، لکن همچنان بر عملکرد سازمان‌ها و نهادها در جوامع لیبرال‌دموکراتیک متمرکز می‌شود. بر مبنای این رویکرد، اساسی‌گرایی جامعه‌مند به مواردی ماهوی همچون مناسبات مربوط به حقوق اساسی نوشته و یا گونه‌شناسی انواع رژیم‌های سیاسی نپرداخته، بلکه چنانچه در صفحات پیشین نیز اشاره شد، بر محدودیت‌های شناختی موجود در بستر حقوقی تأکید کرده که به یاری اصول پیش‌گفته فولر مواجهه با آن‌ها کمی ساده‌تر می‌گردد. به بیان دیگر تلفیق اصول هشت‌گانه فولر به‌عنوان مؤلفه‌های کلی و قابل تعمیم به تمامی سیستم‌های حقوقی با تئوری کنش ارتباطی هابرماس که همواره به دلیل فقدان خاستگاهی عملی مورد نقد قرار می‌گرفت، موجبات نضج نظریه‌ای نسبتاً متعادل را فراهم کرد (Sciulli, 1988, bks. 377-405).

به‌طور خلاصه می‌توان گفت که در خوانش شولی از اساسی‌گرایی جامعه‌مند، رژیم سیاسی حاکم به‌طور قطعی تعیین‌کننده ظرفیت‌های هر جامعه جهت استقرار تفکر سیستمی نبوده و این گفتمان به دنبال آن است تا خاستگاه خود را حتی در بستر جوامع غیرلیبرال نیز بیابد؛ چراکه در مختصات اساسی‌گرایی جامعه‌مند دولت‌ها دیگر به مثابه یک کل واحد موجودیت نداشته بلکه خود نیز بر مبنای کارکردهای مختلف، سیستم‌های متعددی را شکل می‌دهند.

بر این اساس و از منظر شولی در اساسی‌گرایی جامعه‌مند، قانون اساسی دیگر تنها ابزاری برای بنیان‌گذاری، مشروعیت‌بخشی و در عین حال تحدید قدرت سیاسی، سازماندهی دولت و تضمین حق‌ها و آزادی‌ها در برابر آن به شمار نمی‌آید؛ بلکه با گسترش نقش‌های خود به تمامی حوزه‌های اجتماعی،

به عاملی مؤثر جهت حراست از اصل تنوع بازیگران صاحب قدرت بدل می‌گردد تا از این رهگذر از تمایلات گسترش طلبانه و استعمارگرایانه عقلانیت نهفته در هر سیستم اجتماعی (مانند سیاست، اقتصاد، علم و رسانه‌های جمعی) به دیگر حوزه‌ها جلوگیری کند. تنها از طریق حمایت از این تنوع است که می‌توان در برابر گرایش به بوروکراسی، بیگانگی و نهایتاً اقتدارگرایی که مدرنیته به آن تمایل دارد، مقاومت کرد. به‌طور کلی می‌توان گفت که اندیشه‌ورزی شولی و به ویژه نقد وی نسبت به قانون اساسی دولت‌های مدرن و حتی دموکراتیک نقش مؤثری در پویایی و تکامل اساسی‌گرایی جامعه‌مند ایفا نموده است. خلاصه آنکه به باور شولی چالش‌های به بار آمده از انحرافات موجود در قدرت‌های متنوع اجتماعی تنها از طریق به‌کارگیری روش‌های اکولوژیکی و نه صرفاً عقلانی قابل حل است. مقصود از روش‌های اکولوژیکی، اتخاذ روش‌های محدودسازی است که متناسب با فضای حاکم بر هر سیستم و نحوه ارتباط آن با محیط پیرامونش اعمال شود، نه آنکه اصولی کلی و از پیش تعیین شده را بدون توجه به میزان سازگاری آن با فضا اعمال نماید. در واقع مفهوم روش اکولوژیکی در نگاه شولی، خوانشی دیگر از ضرورت تفکیک ساحت‌های متفاوت جامعه بر مبنای کارکرد در تفکر لومان است.

نتیجه‌گیری

تبلور جریان قدرت در سطوح متفاوت حیات جمعی سبب گردیده تا دغدغه محدودسازی آن نیز به عرصه‌های مختلف اجتماع تسری یابد. از آنجایی که با گذشت زمان احراز و آشکار گشت که هر بخش از روابط بین‌انسانی توسط منطق و عقلانیتی منحصر به فرد مورد هدایت قرار می‌گیرد و از دیگر سو تعمیم قواعد اولیه حاکم بر هر حوزه به سایر بخش‌ها تا چه میزان چالش‌آفرین است، پس در نتیجه تفکیک میان سیستم‌های متکثر اجتماعی در پیوند میان حقوق و جامعه‌شناسی در قالب نظریه اساسی‌گرایی جامعه‌مند مطرح گردید.

با تحقق امر حکمرانی - در مفهوم مکانیسم مدیریت تعارض‌ها - در بستر بازیگرانی غیر از دولت بدیهی است که رسالت حقوق اساسی به مثابه انشعابی از حقوق که تنظیم قدرت در حوزه عمومی را عهده‌دار است تحول یافته و دیگر دولت تنها مخاطب آن به شمار نمی‌آید. بلکه مقتضی است که در جریان اساسی‌گرایی به جای تمرکز بر منشأ آفرینش قدرت مستقیماً مصادیق در حال جریان آن را در سیستم‌های اجتماعی هدف‌گذاری نموده و به جای اصرار بر تفکیک سخت میان دولت و جامعه، تمایز کارکردی هر سیستم را سر حد آن با فضای پیرامونش تلقی کنیم.

رهیافت نهایی پژوهش آنکه نه تنها مقتضیات جهانی شدن ما را به سوی تعریف نظام واحد حقوق اساسی سوق نمی‌دهد و برخلاف ایده بسیاری عقب‌گرد از نظام دولت‌محور با روی آوردن به اتخاذ رویکردی یگانه‌گرا در سطح جهانی مترادف نیست، بلکه به نظر می‌رسد ادامه نظم حقوق اساسی کارآمد مستلزم پذیرش گونه‌ای چندپارچگی نظام‌یافته است. پرواضح است که این مقاله تنها ورودی بر تفکر سیستمی در حقوق اساسی محسوب شده و پرداختن به ابعاد مختلف روابط میان سیستمی و چالش برقراری توازن میان آن‌ها مجال پژوهشی فراخ دیگری را طلب می‌کند.

منابع

- استوارسنگری، کورش (۱۴۰۳). «لزوم مفهوم‌شناسی حقوقی حوزه عمومی با نقد دیدگاه‌های غیرحقوقی با تأکید بر نقد دیدگاه هابرماس». *حقوق عمومی تطبیقی*، دوره ۱، شماره ۳.
- رحمت‌اللهی، حسین و یزدی‌زاده البرز، فاطمه (۲۰۱۹). «اخلاقیات درونی قانون در اندیشه لون فولر». *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره ۲۲، شماره ۸۶.
- مهدوی، سید محمدصادق و باقری، دانیال (۲۰۱۹). «تحلیل و نقد نظریه سیستم‌های نیکلاس لومان». *پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، دوره ۱۹، شماره ۱۰.

References

In English

- Baraldi, C., Corsi, G., & Esposito, E. (2021). *Unlocking Luhmann: A keyword introduction to systems theory* (K. Walker, Trans.). Bielefeld University Press.
- Derrida, J. (1992). *The other heading: Reflections on today's Europe* (P.-A. Brault & M. B. Naas, Trans.). Indiana University Press.
- Gierke, O. von. (1933). *Natural law and the theory of society: 1500 to 1800*. Cambridge University Press.
- Gierke, O. von. (1977). *Associations and law: The classical and early Christian stages* (G. Heiman, Ed. & Trans.). University of Toronto Press.
- Gurvitch, G. (1947). *The sociology of law*. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.
- Hart, H. L. A., & Green, L. (2012). *The concept of law* (J. Raz & P. A. Bulloch, Eds.). Oxford University Press.
- Loughlin, M. (2010). What is constitutionalisation? In P. Dobner & M. Loughlin (Eds.), *The twilight of constitutionalism?* (pp. 59-63). Oxford University Press.
- Luhmann, N. (1985). *A sociological theory of law* (M. Albrow, Ed.; E. King-Utz, Trans.). Routledge & Kegan Paul.
- Luhmann, N. (1992). The coding of the legal system. In G. Teubner & A. Febraro (Eds.), *State, law, and economy as autopoietic systems: Regulation and autonomy in a new perspective* (pp. 145-185). Giuffrè.
- Luhmann, N. (2004). *Law as a social system* (K. A. Ziegert, Trans.). Oxford University Press.
- Nonet, P., Selznick, P., & Kagan, R. A. (2017). *Law and society in transition: Toward responsive law*. Routledge.
- Romano, S. (2017). *The legal order*. Routledge.
- Sciulli, D. (1988). Foundations of societal constitutionalism: Principles from the concepts of communicative action and procedural legality. *British Journal of Sociology*, 39, 377-408.
- Sciulli, D. (1992). *Theory of societal constitutionalism: Foundations of a non-Marxist critical theory*. Cambridge University Press.
- Teubner, G. (1983). Substantive and reflexive elements in modern law. *Law & Society Review*, 17(2), 239-285.
- Teubner, G. (1993). *Law as an autopoietic system* (Z. Bankowski, Ed.). Blackwell.
- Teubner, G. (1997). Breaking frames: The global interplay of legal and social systems. *The American Journal of Comparative Law*, 45(1), 149-169.
- Teubner, G. (2001). Hybrid laws: Constitutionalizing private governance networks. In R. A. Kagan, M. Krygier, & K. Winston (Eds.), *Legality and community: On the intellectual legacy of Philip Selznick* (pp. 331-334). Rowman & Littlefield.

Teubner, G. (2012). *Constitutional fragments: Societal constitutionalism and globalization*. Oxford University Press.

Teubner, G., & Ladeur, K.-H. (2004). Global private regimes: Neo-spontaneous law and dual constitution of autonomous sectors? In *Public governance in the age of globalization* (pp. 71-87). Routledge.

In Persian

Mahdavi, S. M. Ş., & Bāqerī, D. (2019). Analysis and critique of Niklas Luhmann's systems theory. *Critical Studies in Humanities Texts and Programs*, 19(10).

Ostovār-Sangarī, K. (2024). The necessity of a legal conceptualization of the public sphere through a critique of non-legal approaches, with emphasis on a critique of Habermas's perspective. *Comparative Public Law*, 1(3).

Rahmatollāhī, H., & Yazdizādeh Alborz, F. (2019). The internal morality of law in Lon Fuller's thought. *Legal Research Quarterly*, 22(86).